

УДК 37.013.42

Н.А. Клішевич,

*заступник директора Інституту психології та соціальної педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук*

ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ ІЗ ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ У РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЯХ

Соціальна дійсність засвідчує, що на тлі виховної пасивності багатьох сімей, зростання бідності, девальвації моральних цінностей, поширення наркоманії, деморалізуючого впливу засобів масової інформації має місце тенденція до збільшення числа підлітків із делінквентною поведінкою. Саме тому останніми роками попередження делінквентної поведінки неповнолітніх є однією із складових соціальної політики держави у сфері дитинства.

У більшості законодавчих і нормативних документів наголошується, що одним із завдань соціально-педагогічної роботи з підлітками із делінквентною поведінкою має стати оновлення змісту та форм такої роботи в усіх інститутах соціального виховання. Різні аспекти цієї проблеми висвітлені у працях українських науковців, зокрема, Л. Лінник, В. Лютого, В. Оржеховської, Т. Окушко, М. Фіцули та інших.

Метою нашої статті є аналіз форм соціально-педагогічної роботи з підлітками із делінквентною поведінкою у різних соціальних інституціях. Основні завдання полягають у визначенні різновидів соціально-педагогічної роботи з делінквентними підлітками та систематизації форм такої роботи.

Насамперед зауважимо, що сьогодні у соціально-педагогічній літературі спостерігається полісемія щодо терміна «делінквентна поведінка підлітків». Ми визначаємо її як сукупність дій та вчинків, які характеризуються порушеннями правил поведінки, дисциплінарних вимог, соціальних норм та правопорушеннями некримінального характеру. Відповідно підліток із делінквентною поведінкою — це особа віком 11–15 років, яка порушує норми громадського правопорядку, що за певних обставин може загрожувати благополуччю інших людей.

Упродовж десятиліть загальноосвітні навчальні заклади залишаються провідними інститутами соціального виховання, у яких здійснюється профілактична робота з підлітками із делінквентною поведінкою. Сьогодні соціальні педагоги активно запроваджують у школах нові інтерактивні технології: метод «рівний—рівному», рольові ігри, інтерактивні заняття, соціально-пси-

хологічні та просвітницькі тренінги для підлітків та їхніх батьків.

Крім інтерактивних методів профілактичної роботи, для покращення обліково-аналітичної роботи фахівців запроваджуються соціально-психолого-медико-педагогічні картки учнів, щоденники поведінки, плани екстреного реагування на пропуски чи протиправні вчинки підлітків, обліково-профілактичні картки роботи з неблагополучними сім'ями, карти руху учнів «групи ризику». Важливе місце відводиться інспектуванню сімей дітей «групи ризику», зокрема проведенню рейдів із залученням психолога, соціального педагога, класного керівника, представників служби у справах дітей, кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

Ще однією інноваційною технологією є впровадження елементів відновного правосуддя, а саме: використання таких форм, як шкільні служби розв'язання конфліктів, медіація.

Для забезпечення індивідуальної роботи з підлітками із делінквентною поведінкою соціальний педагог заповнює соціально-педагогічну картку учня, яка має містити такі відомості: характеристика сім'ї; стан здоров'я й розвитку учня; особливості навчальної діяльності; статус у колективі, ставлення до колективу; ставлення до громадської діяльності й суспільно корисної праці; спрямування інтересів, особливості сфери вільного спілкування учня; самооцінка особистості та особливості поведінки [6].

Отже, соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється у межах первинної та вторинної профілактики. Вона полягає у забезпеченні соціальними педагогами та педагогічним колективом школи цілеспрямованого впливу на мікросередовище та особистість підлітка із делінквентною поведінкою з метою усунення чинників, що негативно впливають на його соціалізацію та спричиняють подальші відхилення у поведінці, а також з метою формування у неповнолітнього особистісних якостей, які б унеможливили подальшу асоціальну поведінку та забезпечували його реінтеграцію у соціальне життя.

Особливого значення соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою набуває у школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки саме в цих типах навчальних закладів певна частина дітей має досвід протиправної поведінки. Основними напрямками такої роботи є первинна й вторинна профілактика, соціальний супровід підлітків. Індивідуальними формами соціально-педагогічної роботи є бесіди, консультації, психокорекційні заняття, а серед групових форм найбільш поширені — виховні години, години спілкування, тематичні дні, тренінги, зустрічі з представниками кримінальної міліції у справах дітей.

Окремими інституціями, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з підлітками із делінквентною поведінкою є органи й служби у справах дітей та спеціальні установи у справах дітей. Так, у діяльності кримінальної міліції у справах дітей активізується використання саме соціально-педагогічних форм та методів роботи з неповнолітніми, зокрема організація превентивних заходів за різними напрямками серед дітей та підлітків, здійснення просвітницько-інформаційної роботи серед населення, проведення тематичних зустрічей, спортивних змагань тощо. Головним чином вони спрямовані на виховання ціннісних орієнтацій, пов'язаних з повагою до норм права, на пропаганду здорового способу життя, негативного ставлення до шкідливих звичок.

Соціально-педагогічна робота працівників кримінальної міліції у справах дітей починається зі встановлення контакту з неповнолітнім та його сім'єю, мотивування їх до співпраці над визначеними проблемами. Для досягнення мети своєї роботи вони вивчають особливості особистості неповнолітнього та соціальної ситуації його життєдіяльності: визначають особистісні чинники та чинники мікросередовища, що заважають соціальній адаптації неповнолітнього, сприяють формуванню у нього протиправної поведінки, а також наявні ресурси, що можна використати для його соціальної адаптації та ресоціалізації. У ході соціально-педагогічної роботи з підлітком із делінквентною поведінкою здійснюється його психологічна та педагогічна реабілітація (корекція дезадаптивних і розвиток соціально-позитивних індивідуальних якостей, подолання залежностей, сприяння вирішенню особистісних проблем). Важливим також є формування сприятливого соціального-педагогічного середовища навколо неповнолітнього (психологічна і педагогічна допомога сім'ї, попередження негативного впливу на нього неформального оточення, організація індивідуального педагогічного підходу та захист прав неповнолітнього) [4, 130].

У діяльності кримінальної міліції у справах дітей починають впроваджуватися такі інновації,

як сімейні групові наради, соціальний супровід підлітків, засуджених до альтернативних видів покарань.

Починаючи з 1996 р. почала формуватися мережа притулків для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх (з 2007 р. — притулки для дітей), у яких здійснюється вторинна та третинна профілактика делінквентної поведінки підлітків, психокорекційна робота з ними. Провідними формами соціально-педагогічної роботи вихователів та психологів у притулках є бесіди, тренінги, інтерактивні, психокорекційні та розвиваючі заняття з використанням прийомів психогімнастики, методів арт-терапії, психотерапії, інтерактивних методів (аналіз ситуацій, рольові ігри, настільні профілактичні ігри тощо). Основні завдання притулків: соціальний захист позбавлених сімейного виховання неповнолітніх, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади; створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності неповнолітніх, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля.

Враховуючи характеристики вихованців притулків для дітей, слід зазначити, що соціально-педагогічна робота в цих закладах здійснюється за допомогою специфічних методів та форм. Для вирішення професійних завдань у своїй практичній роботі фахівці притулків використовують різноманітні методи: соціологічні (спостереження, аналіз соціуму, біографічний), психологічні (психодіагностика, арт-терапія, психогімнастика) та педагогічні (вправлення, переконання, змагання). Головними завданнями соціально-педагогічної роботи у притулках для дітей є корекція уявлень і переконань неповнолітнього, зміна негативних моделей поведінки на соціально схвальні та вирішення складних життєвих ситуацій, що можуть завдати його ресоціалізації, подолання педагогічної занедбаності, корекція порушень поведінки і здоров'я, забезпечення умов для нормалізації стосунків із зовнішнім середовищем, успішної життєдіяльності після виходу з притулку [2].

Соціально-педагогічна робота в притулках може мати як індивідуальну, так і групову форми. В основі здійснення індивідуальної роботи — корекція взаємин індивіда із собою та соціальним оточенням. Групова робота базується на положеннях про те, що група сприяє пізнанню себе, свого досвіду, можливостей і дає підлітку зворотний зв'язок щодо його поведінки, прийняття оточуючими тощо [2, 140].

Наразі активно розвиваються та впроваджуються у практику соціально-педагогічної роботи фахівців у притулках інноваційні методи та форми. Зокрема, достатній потенціал у роботі з вихованцями притулків для неповнолітніх має метод інтерактивної гри, спрямованої на створення умов

для знаходження її учасниками нового значущого досвіду соціальної поведінки, що допоможе їм розібратися в різних життєвих ситуаціях, з розумінням та аналізом яких до цього були певні труднощі. Як приклад можна навести такі інтерактивні ігри, як «Володар кілець» та «Крок за кроком». Не менш ефективним методом впливу на особистість підлітка із делінквентною поведінкою є арт-терапія.

На початку XXI ст. в Україні розпочинають функціонування центри соціально-психологічної реабілітації дітей. З 2008 р. відбувається поступова реорганізація притулків у центри соціально-психологічної реабілітації. У цих центрах здійснюється переважно індивідуальна робота з підлітками із делінквентною поведінкою за такими напрямками: захист прав дитини та надання соціальної допомоги (сприяння органам опіки та піклування, службі у справах неповнолітніх у подальшому влаштуванні дитини, вирішенні правових, у тому числі житлових проблем, здійсненні соціального патронажу); побутова реабілітація дитини; організація медичного обстеження та за необхідності лікування; інтеграція дитини в соціум (відновлення втрачених та встановлення нових соціальних зв'язків); психологічна реабілітація та корекція (подолання деформацій поведінки, формування позитивної установки на навчання та працю, вирішення конфліктів з однолітками та дорослими); реабілітація у сфері навчальної діяльності (заходи щодо включення дезадаптованої дитини чи підлітка в систему навчання в масовій чи спеціалізованій школі, коригуюче навчання за індивідуальними програмами); відновлення зв'язків дитини із сім'єю (пошук батьків дитини або осіб, які їх замінюють, близьких родичів; допомога у відновленні внутрішньосімейних зв'язків; підготовка до повернення у біологічну сім'ю чи влаштування в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу).

Окремими соціальними інституціями, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з підлітками із делінквентною поведінкою, є центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Найбільш поширеною формою проведення профілактичної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є лекції. Лекційна робота включає такі активні форми, як відеолекторії, брейн-ринги «В лабіринтах права», диспути «Права і свободи», конкурси на краще знання чинного законодавства, дитячих творів, малюнків та фоторобіт, виставки літератури профілактичного змісту тощо. Під час проведення профілактичних просвітницьких заходів спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді практикують організацію тематичних зустрічей молоді із делінквентною поведінкою з працівниками правоохоронних органів, органів державної виконавчої влади тощо. Ще однією формою роботи таких центрів є мобільні консультаційні пункти для на-

дання соціально-педагогічної допомоги тим підліткам, які перебувають у віддалених населених пунктах, місцевостях, де важко отримати необхідну інформацію.

Для організації змістовного відпочинку дітей та неповнолітніх, профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі спеціалісти зазначених центрів організують роботу зі створення таборів відпочинку, наметових таборів, залучення неповнолітніх до спортивних секцій та гуртків тощо.

З метою виявлення бездоглядних дітей, дітей, які не відвідують школу, дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, та запобігання правопорушенням серед підлітків центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді широко використовується метод вуличної соціальної роботи. Завдання вуличної соціальної роботи полягають у встановленні довірливих стосунків з кризовими категоріями дітей та молоді, які більшість часу перебувають на вулиці, у сприянні усвідомленню та прийняттю дітьми позитивних стереотипів соціальної поведінки, залученні громадськості до вирішення соціальних проблем «вуличних» категорій дітей та молоді, консультуванні на умовах анонімності та конфіденційності, переадресуванні підлітків до інших існуючих інститутів соціальної допомоги, допомозі у захисті від будь-якого фізичного та психічного насилля, наданні первинної медичної допомоги та окремих соціальних послуг (доставка їжі, одягу, медикаментів тощо).

У профілактичній роботі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді вагоме місце належить масовим формам роботи. Майже кожний четвертий захід (акція, фестиваль, конкурс), організований центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, присвячено питанням профілактики негативних явищ саме у молодіжному середовищі. У діяльності центрів соціальних служб для молоді широкого поширення набули такі масові форми роботи, як: акція «Молодь — за здоровий спосіб життя», різноманітні конкурси, виставки, лекторії, розповсюдження інформаційно-реklamних листівок профілактичного спрямування під час акцій, фестивалів реклами, виступи на радіо, в телепередачах для широкого загалу дітей та молоді [1].

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна визначити, що основними напрямками соціально-педагогічної роботи з підлітками із делінквентною поведінкою в загальноосвітніх навчальних закладах, притулках для дітей, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є первинна та вторинна профілактика правопорушень, соціальна реабілітація неповнолітніх, які мали досвід протиправної поведінки, та психокорекційна робота з ними. Відповідно найбільш поширеними є індивідуальні (бесіда, консультація), групові (відеолекції, тренінги, ігри, сімейні групові наради, конкурси) та масові (акції, фестивалі, рекламно-інформаційні кампанії) форми роботи.

ДЖЕРЕЛА

1. Інформаційно-аналітичний звіт щодо діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2005 році / за заг. ред. С.В. Толстоухової. — К. : Держсоцслужба, 2006. — 148 с.
2. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посіб. / [О.В. Безпалько, Л.П. Гурковська, Т.В. Журавель та ін.] ; за ред. І.Д. Зверевої, Ж.В. Петровича. — К. : Видавничий дім «КАЛИТА», 2010. — 376 с.
3. *Линник Л.М.* Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками : дис. ... канд. пед. наук : 13.01.05 / Леся Миколаївна Линник. — Луцьк, 2006. — 286 с.
4. *Лютий В.П.* Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням : дис. ... канд. пед. наук : 13.01.05 / Вадим Петрович Лютий. — К., 2010. — 296 с.
5. *Окушко Т.К.* Соціально-педагогічні умови корекції девіантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Тетяна Костянтинівна Окушко. — К., 2009. — 240 с.
6. *Оржеховська В.М.* Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх / В.М. Оржеховська, Т.Є. Федорченко. — Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2008. — 342 с.

Рецензент: Безпалько О.В., доктор педагогічних наук, професор.

УДК 37.013.42 (430)

О.А. Попов,

*аспірант Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

ОСВІТНІ ПРАГНЕННЯ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ПІДВИЩЕННЯ РИЗИКУ ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У травні 2004 р. в нашій державі було схвалено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, яка серед іншого передбачає вдосконалення профілактичної, соціально-педагогічної роботи з молодими делінквентами. Значний науковий інтерес у цьому контексті викликає досвід Німеччини, зважаючи на тривалу історію функціонування ювенальної юстиції та здійснення соціально-педагогічної роботи з молодими делінквентами в цій країні. Особливості здійснення соціально-педагогічної роботи значною мірою визначаються специфікою її цільового контингенту. В ієрархії життєвих пріоритетів німецької молоді надзвичайно вагому роль відіграють освіта та професійна зайнятість, що, зокрема, суттєво впливає на поширеність в молодіжному середовищі такого явища, як делінквентність. Саме це і зумовило вибір теми нашої статті.

Особливості реалізації молодіжної політики у Німеччині, типологія та структура німецьких молодіжних організацій стали предметом аналізу досліджень М. Головатого, А. Кудряченка. Специфіку соціально-педагогічної та виховної роботи з різними категоріями молоді у Німеччині розкрито у працях О. Данченко, І. Гречин, В. Штифурак, Ю. Возної, Л. Колеснікової, С. Благініної. Незважаючи на зростаючу кількість досліджень, присвячених особливостям соціальної та соціально-педагогічної діяльності в Німеччині, ґрунтовне вивчення ознак делінквентного молодіжного кон-

тингенту в цій країні та специфіки соціально-педагогічної роботи з ним до сьогодні вітчизняними науковцями не було здійснене.

Метою нашої статті є аналіз меж віку молодості, встановлених у німецькому законодавстві, характеристика освітнього рівня сучасної німецької молоді та визначення взаємозв'язку освітніх прагнень та мотивації молодих осіб з виникненням делінквентності в молодіжному середовищі ФРН.

Проаналізуємо насамперед вікові межі молодості, визначені у німецькому законодавстві. У 7 параграфі VIII книги німецького Кодексу соціального права (Sozialgesetzbuch), яка має назву «Допомога дітям та молоді» (Kinder- und Jugendhilfe) і вміщує перший артикул Закону про допомогу дітям та молоді, визначено, що молодими людьми (junger Mensch) вважаються особи, які не досягли віку 27 років. Там же контингент дітей та молоді за віковим критерієм розподілено на такі групи [6]: діти (Kinder) — особи віком до 14 років; молоді неповнолітні (Jugendliche) — від 14 до 18 років; молоді повнолітні (junge Volljährige) — від 18 до 27 років.

Якщо звернемося до Закону про правосуддя у справах молоді (Jugendgerichtsgesetz), то побачимо, що у його першому параграфі йдеться про молодих неповнолітніх (Jugendliche), тобто осіб, які на час вчинення правопорушення були у віці від 14 до 18 років, та молодих дорослих (Heranwachsende) — осіб, які на момент вчинення право-